

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ КРИТЕРІЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Розглянуто проблеми, що стосуються соціалізації дітей з порушенням мовлення, зокрема дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Досліджено та окреслено соціально – комунікативний критерій з такими показниками, як: мовленнєва активність; ініціювання спілкування з іншими дітьми; інтенсивність спілкування з однолітками та близькими дорослими.

Ключові слова: критерій, спілкування, соціалізація, мовлення, дошкільник.

В сучасних умовах розвитку суспільства велика увага приділяється соціалізації дітей старшого дошкільного віку, зокрема дітям із загальним недорозвиненням мовлення. Спілкування виступає однією з основних умов всебічного та повноцінного розвитку дитини, найважливішим фактором формування особистості, провідним видом людської діяльності, спрямованим на пізнання та оцінку самого себе через посередництво та з допомогою навколишнього суспільства. В силу свого дефекту дитина не може повноцінно та якісно соціалізуватися. У таких дітей їхній дефект призводить до порушень зв'язків із соціумом. Дитина не в змозі сприймати соціальні норми і повноцінно спілкуватись з однолітками та дорослими. Що є для нас напрямом цілеспрямованої роботи над формуванням комунікативних навичок, як однієї з умов адаптації дітей в колективі.

Багатоаспектність мовлення є підставою для його вивчення різними науками. Тому мовленнєвий розвиток дитини здавна привертає увагу психологів, педагогів та психолінгвістів (Л.С. Виготський, С.Л Рубінштейн, О.Р. Лурія, О.О. Леонт'єв, А.К. Маркова, О.М. Шахнарович, тощо). Водночас інтерес дослідників до дитячого мовлення пов'язаний з його винятковою важливістю у психічному розвитку дитини, розвитку комунікативної діяльності

зокрема. Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує значущість наукових поглядів про взаємозв'язок мовлення зі спілкуванням у процесі становлення (О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін, М.І. Лісіна тощо). Такий підхід розвиває ідеї Л.С.Виготського, який розглядав мовлення як засіб соціального спілкування, підкреслював важливість його комунікативної функції. С.Л. Рубінштейн, досліджуючи проблему становлення і розвитку мовлення, відзначав, що мовлення є соціальним як за походженням, так і за функціями. «Виникнення мовлення поза суспільством неможливе, мовлення — це соціальний продукт; призначений для спілкування, воно і виникає у спілкуванні» [6, с.43].

Діти у яких є порушення особливо легко травмуються. А. Нізова у своїх дослідження зазначає, що відхилення у розвитку можуть зумовлювати серйозні адаптаційні проблеми в житті. Некоректне поводження, обмеження у спілкуванні з однолітками, не сформованість комунікативних навичок призводять до порушень комунікації. Тому важливо не зволікати, щоб не втратити момент своєчасного надання необхідної допомоги, оскільки труднощі ускладнюватимуться стійкою дезадаптацією особистості, втратою інтересу до колективу, а порушення емоційного плану перетворюватимуться на стійку нервово-психічну патологію [7].

Метою статті є визначення соціально-комунікативних навичок як критерій соціалізації старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в умовах дошкільних навчальних закладів.

Розвиток мовлення відбувається у процесі вдосконалення практичного використання мовлення у спілкуванні з іншими людьми. Водночас мовлення стає основою перебудови психічних процесів, знаряддям мислення. Засвоєння мови супроводжується великою активністю дитини, що визначає перший показник *мовленнєва активність*.

Найчутливішою до мовних явищ дитина стає саме в дошкільному віці. Орієнтуючись у змісті слів вона одночасно виявляє неабияку цікавість до звукової форми слова, часто спеціально змінює слова, творить нові [2].

Низка вчених (А. М. Богуш, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, М. І. Лисіна та ін.) підкреслюють, що когнітивний розвиток є основою мовленнєвого. Для спілкування на відповідному рівні дошкільникам потрібно мати певні знання про навколишній світ, елементарне розуміння чужих і особистих можливостей, а саме мовлення сприяє засвоєнню нової інформації, запам'ятовуванню, розв'язуванню пізнавальних, мисленнєвих завдань, що допомагає дітям з'ясувати суть понять, не пов'язаних з фізичними властивостями об'єкта.

Дослідження проведені такими науковцями, як А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик, К. Крутій, Н. Луцан та ін. показують, що мовлення має першочергове значення у засвоєнні дітьми соціальних понять, пов'язаних зі статусом і роллю (наприклад, приятель, друг, вихователь, тітка, дядько, лікар). Ми поділяємо думку А.М. Богуш стосовно того, що одним із провідних напрямів мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку є своєчасно організована робота щодо виховання культури мовлення [8].

Дошкільники оволодівають мовленнєвими навичками спостерігаючи за соціальною взаємодією, стилем мовлення дорослих, сприймаючи зміст їхньої розмови. Частково опанувавши мову, дитина вже здатна словесно сформулювати правила, які керують її діями у різних ситуаціях.

Як відомо діти старшого дошкільного віку із типовим розвитком мовлення самостійно придумують казки, розповіді, використовують різноманітні виражальні засоби, зацікавлено сприймають чужі аргументи, докази і самі ними послуговуються. Вони діляться враженнями з ровесниками, ставлять запитання, залучають ровесників і старших до спілкування. Старші дошкільники навіть зауважують мовні помилки ровесників, виправляють їх, користуються простими поняттями. Їхнє мовлення чисте, граматично правильне, виразне.

Досліджуючи цей же період у розвитку, але у дітей з порушенням мовлення Л.Г. Соловйова відзначила, що він значно відрізняється від нормального онтогенезу. В ході спостереження за цими дітьми дослідниця поділила їх на дві групи. Перша група численніша, вона характеризується такими дітьми, які внаслідок затримки мовленнєвого розвитку та низької

пізнавальної активності майже не ставлять запитань, ці діти повільні, пасивні, з уповільненим мовленням. Друга група дітей навпаки, ставлять запитання, спрямовані на зовнішні, несуттєві ознаки предметів і явищ. Однак на поставлені запитання вони не чекають відповіді. Ці діти розгальмовані, багатослівні. Особливість і взаємозумовленість мовленнєвих і комунікативних умінь виявляються в обмеженому словникові та кількості дієслів в активному мовленні, своєрідності висловлювання. Це перешкоджає повноцінному спілкуванню цих дітей з ровесниками і дорослими та згодом спричиняє бажання уникати спілкування і призводить до несформованості засобів комунікації — діалогічного і монологічного мовлення. Таким чином діти перестають бути зацікавленими в контакті, вони не вміють орієнтуватися в ситуації спілкування, що призводить до негативізму [5].

Також науковця виявила, що більшість дітей з порушенням мовлення більш активні з дорослими у процесі ігрової діяльності. Але навіть у грі мовлення цих дітей характеризується змістовою збідненістю та недостатньою структурованістю мовленнєвої продукції, що в ній використовується [5].

В процесі дослідження ми виявили, що у деяких дітей з порушенням мовлення переважає позаситуативно-пізнавальна форма спілкування. Вони можуть із задоволенням відгукуються на пропозицію дорослого прочитати книжку, будуть уважно слухати нескладні сюжетні тексти. Але після читання не виявляють бажання обговорити щойно прочитане, або поділитися емоціями щодо тексту. У зв'язку із тим, що в дітей із порушенням мовлення монологічне мовлення недостатньо сформоване діти зазвичай не ставлять запитань за змістом прочитаного, не можуть самі переказати прослухане. Навіть якщо у процесі бесіди дитина зацікавлена у спілкуванні з дорослим, вона постійно переходить із однієї теми на іншу, пізнавальний інтерес у неї нестійкий, тому бесіда триває лише 5-7 хвилин [3]. При цій формі спілкування провідну роль займає діловий мотив, який задовольняється у спільній грі дошкільників. Але в цьому разі кожен учасник гри або спілкування, стурбований лише тим аби привернути увагу до себе та отримати оцінку своїм діям. Діти не

прислухаються один до одного демонструючи лише себе та свої якості, не отримуючи бажаної схвальної оцінки для себе проявляють не бажання спілкуватися взагалі.

Отже, слід визнати, що значна частина дітей з тяжкими порушеннями мовлення прагне відсторонитися від дорослих. Діти замикаються в собі, лише іноді звертаються до дорослих, соромляться їх та уникають будь-яких відносин, що приводить нас до другого показника, яким є *ініціювання спілкування з іншими дітьми*. У кожній віковій групі дошкільного закладу особливі потреби дітей виявляються найперше і найповніше у спілкуванні один з одним. За результатами дослідження І.С. Кривов'яз було встановлено, що для більшості дошкільників із порушенням мовлення характерна здатність вступати в контакт лише за зовнішньою ініціативою та зниження інтересу до спілкування. Такі діти потребують налагодження емоційного контакту з дорослим, формування зацікавленості у спілкуванні з дітьми та близькими дорослими [4].

Чимало науковців сходяться на думці, що комунікативному розвитку передують потреба у спілкуванні, прагнення вступати в контакт з однолітками та близькими дорослими. Як зазначає М. І. Лісіна, потреба у спілкуванні є однією з ранніх соціальних потреб особистості. З віком ця потреба розширюється і поглиблюється за формою і змістом. По мірі оформлення потреби розвивається спілкування, його мотиви, відбувається становлення комунікативних умінь особистості [1]. Дослідники спілкування в дитячому віці погоджуються з попереднім автором, у дослідженнях Л.І. Божович, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, О.О. Смірної йдеться про те, що рушійною силою комунікативного розвитку є становлення і розвиток мотивації до спілкування. Мотивом спілкування визначається партнер з такими якостями, заради яких дитина ініціює звернення до нього або підтримує ініційовану ним комунікативну діяльність. Тому мотив спілкування збігається з його об'єктом. Відомо, що до комунікативної діяльності спонукають різні мотиви, які домінують в залежності від провідної діяльності і значущості спілкування для дитини: потреба в нових враженнях породжує пізнавальні мотиви спілкування, потреба в активному

функціонуванні—ділові мотиви спілкування, потреба у визнанні та підтримці— особистісні мотиви спілкування.

Як відомо, спілкування—найважливіша соціальна потреба людини. Позбавлена спілкування дитина несвоєчасно та не повноцінно розвивається. Дефіцит спілкування призводить до затримок у психічному і загальному розвитку мовлення, що віддзеркалює розвиток мислення; затримується розвиток гри, що є показником уповільненого соціального розвитку, зокрема взаємин з іншими дітьми; пригнічується емоційна сфера, внаслідок чого емоції та почуття стають невиразними, уповільненими, не адекватними; зменшується жвавість і природна рухливість дитини, з'являється млявість, вайлуватість, скутість. Ці та інші явища, знецінюють природну потребу дитини у спілкуванні й ще більше поглиблюють відстань між нею та іншими дітьми, яку з віком важче скоротити. Ускладнюються певні стереотипи стосунків, які змінити дуже складно.

Досліджуючи комунікативну сферу дітей із загальним недорозвиненням мовлення в ігровій діяльності Л.Г. Соловйова з'ясувала, що спілкування в іграх відбувається переважно в одностатевих діадах, а постійних ігрових груп у дітей не виявлено. Водночас, результати досліджень свідчать, що гра може бути способом організації і презентації мовленнєвих засобів, способом мотивації спілкування дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, але тільки в умовах спеціально організованого навчання [5].

Отже, спілкування ми розглядаємо для виявлення особливих потреб дитини і як засіб їх задоволення чи компенсації. Таким чином ініціювання спілкування з іншими дітьми є важливим чинником соціалізації особистості дошкільника, що в свою чергу супроводжується третім показником *інтенсивністю спілкування з однолітками та близькими дорослими*.

Зазвичай в дітей із порушеннями спілкування інтенсивність є нижчою, ніж в інших однолітків у групі. Вони здебільшого мовчать, дослухаються до ровесників. А змістовність спілкування в цих дітей неоднакова. Є серед них, звичайно, з обмеженими для свого віку знаннями, з бідним досвідом,

недостатніми практичними вміннями в іграх, самообслуговуванні, побутових справах. Саме тому вони й нецікаві одноліткам. Але серед невпевнених, боязких дітей, які зрідка й мало висловлюються в дитячому садку, є діти, яким батьки багато читають, показують на прогулянках та екскурсіях. Удома ці діти в атмосфері любові, уваги близьких балакучіші, вміліші, впевненіші. Але їхній обмежений досвід спілкування не дає змоги так само виявити себе й у стосунках з однолітками.

О.Г. Федосєєва, досліджуючи комунікативну діяльність дітей із порушенням мовлення, спрямувала увагу на особливості сформованості у них засобів спілкування, поведінки і активності в цій діяльності. За рівнем сформованості описаних явищ автор розподілила дошкільників із порушенням мовлення на дві групи. До I рівня розвитку комунікативних умінь було віднесено 60% дітей із порушенням мовлення. Це діти з низьким ступенем сформованості комунікативних здібностей. Їх відрізняла відсутність мотивації і цілеспрямованості в спілкуванні з дорослим і однолітками; грубе порушення мовленнєвих засобів спілкування, їх бідність і недостатня зв'язність; домінування ситуативно-ділової форми спілкування. До II рівня автором були віднесені 40% дітей, що займали пасивну позицію, не проявляли ініціативу та активність у спілкуванні. Однак, вони були здатні підтримати бесіду в разі звернення до них, із задоволенням реагували на пропозицію. Засоби спілкування цих дітей відрізнялися великою різноманітністю, але мовленнєва продукція порушена за структурно семантичної організації. Взаємодія з дорослим здійснювалась на рівні позаситуативно-пізнавальної форми спілкування.

Саме у процесі спілкування з дорослим і однолітком дитина оволодіває складним ланцюгом операцій и елементів, що забезпечують позаситуативне спілкування наприкінці дошкільного віку. Дитині старшого дошкільного віку притаманна сформованість стійкої потреби у спілкуванні, диференційованої системи ділових, пізнавальних і особистісних мотивів. Вона володіє достатнім арсеналом експресивно-мімічних, предметно-дійових і мовленнєвих засобів

спілкування, а відповідно—комунікативними вміннями, які вона може застосовувати в різних життєвих ситуаціях і видах діяльності. Достатнє володіння засобами і комунікативними вміннями забезпечує реалізацію у процесі спілкування і інформативної, і перцептивної, і інтерактивної функцій спілкування. Водночас, у дітей із порушенням мовлення у спілкуванні з однолітками і дорослим відмічаються значні труднощі, характер яких ускладнюється з роками і прямо залежить від стану мовлення. Аналіз досліджень засвідчив ускладнення симптоматики порушень діяльності спілкування, починаючи з молодшого дошкільного віку. Оскільки спілкування з однолітками є надзвичайно важливим для соціалізації і розвитку особистості з порушенням мовлення, дослідники дійшли висновку, що внаслідок зазначених труднощів і соціалізація і становлення таких особистісних компонентів як самооцінка, саморегуляція, самоконтроль дітей зі порушенням мовлення формуються із затримкою. Водночас труднощі у спілкуванні з дорослим зумовлюють затримку у розвитку когнітивних функцій, мотивації і емоційно-вольової сфери.

Таким чином вищезазначений критерій та його показники соціалізації дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення не тільки розкривають та характеризують складний процес соціалізації дитини, його особливості, закономірності, механізми, умови, але й дають підстави формувати нові позиції, здатні сприяти розробці стратегії виховання, враховуючи усі взаємопов'язані новоутворення, які формують дитину як особистість.

Список використаних джерел:

1. Белякова Л.И., Гаркуша Ю,Ф., Усанова О.Н., Фигередо Э.Л. Сравнительное психолого – педагогическое исследование дошкольников с общим недоразвитием речи и нормально развитой речью: Теория и практика коррекционного обучения дошкольников с речевыми нарушениями. – М., 1991.
2. Вікова психологія: посібник для студ. вищ. навч. закладів / М.В. Савчин, Л.П. Василенко; М-во освіти і науки України. – Дрогобич :

Відродження, 2001. – 287 с Рубинштейн С. Л. К вопросу о языке, речи и мышлении // Вопросы языкознания. – 1957 – №2. – с.42-48.

3. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. –144 с.

4. Логопсихологія: навч. посіб. / Конопляста С.Ю., Сак Т.В.; за ред. Шеремет М.К. – К.: Знання, 2010. –293 с.

5. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі // За ред. А.М. Богуш. – К.: Вища шк., 1992. – 412 с.

6. Рубинштейн С.Л. К вопросу о языке, речи и мышлении // Вопросы языкознания. – 1957 – №2. – с.42-48.

7. Соловйова Л.Г. Особливості комунікативної діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення / Л.Г. Соловйова // Дефектологія. – 1996. – № 1. – С.62–67.

8. Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2004. – С. 220 – 222

Annotations. Discussed issues relating to the socialization of children with speech disorder, in particular children with general speech underdevelopment. Described scientific work that aimed to the study of speech underdevelopment, speech activity and disorders of communicative sphere of preschool children that were developed by psychologists, pedagogues psychologists and linguists (L. S. Vygotskyi, S. L. Rubinshtein, O.K. Luria, O.O. Leontiev, A. K. Markova, O. M. Shakhnarovych, A. M. Bohush, D. B. Elkonin, O. V. Zaporozhets, M.I.Lisina etc.). Researched and identified social and communicative criteria with parameters such as speech activity; initiating communication with other children; the intensity of communication with children of the same agee and adults. Considered and the attention is focused on the practical use of speech in communication between children with other people; on the experience of the preschooler, which promotes proper communication. Researched and examined problem such as the reluctance of

the child to take the lead in the game, the conversation and other activities, the suspension from adults and the circuit in itself. Revealed that the most of preschool children with speech disorder characterized by the ability to make contact only on the outside of initiative and reduced interest in socializing, and driving force to communicative development is the formation and development of motivation to communication. Revealed the motives that encourage communicative activity of the child: the necessity for new experiences creates cognitive motives of communication, the necessity for active operation of the business motives of communication, the necessity for recognition and support of personal motives of communication. Ascertained that the lack of communication causes delays in mental and overall development of speech, which reflects the development of thinking; delays the development of the game, which is an indicator slowing social development, in particular the relationship with other children; suppressed emotional sphere, as the result emotions and feelings become bland, slow, not adequate; decrease the liveliness and the natural mobility of the child, appear inertness, the slowness, constraint.

Keywords: criterion , communication , socialization, speech, preschooler .